

CSEKE PÉTER

Móricz Zsigmond és a fiatal erdélyi írónemzedékek

I.

1. Az erdélyiség fordulója

Tolnai Gábor ezzel a következtetéssel zárta 1933-ban az *Erdély magyar irodalmi élete* című munkáját: „Az a tény, hogy az irodalom forrásaiból nem bugyognak fel új írótehetségek, nem jelent szellemi hanyatlást, legföljebb azt, hogy az erdélyi magyarság munkája az irodalomról a szellemiség más terére tevődött át. [...] A jövő letéteményesei ezek a szociális falumunkát végző fiatalok, akik már tudatában vannak a magyarság kisebbségi helyzete adottságainak és lehetőségeinek. Íróművész még nincs közöttük. Ma még nem is tartják elsődleges feladatuknak az irodalmat, de bizonyára ki fog sarjadni ebből az új utakat kereső nagy jelentőségű munkából az egységes kisebbségi szellem, mely bátran nézhet a jövő felé, és ennek a kifejeződéseként új irodalom is fog születni az előző erdélyi literatúra termékeny televényén.”¹

A Szegedi Fialatok köréből indult irodalomtörténész „az erdélyiség fordulója”-ként üdvözölte azt a folyamatot, amelyet az első kisebbségi évtized végén 1929 *nemzedéke* indított el egy korszerűbb társadalmi-nemzeti önszemlélet megteremtéséért. Az erdélyi generációváltás már csak azért is nagyobb figyelmet keltett, mert az egybeesett a Kárpát-medencei ifjúsági korszakváltással. Ami egy időben zajlott Pozsonyban, Szegeden, Kolozsvárt, Budapesten. Gondoljunk csak a Sarló, a Bethlen Gábor Kör, az Erdélyi Fialatok, a Bartha Miklós Társaság egyidejű fellépésére – Ady, Móricz és Szabó Dezső eszmeiségének jegyében. „Az ő írásaikban látta az új erdélyiség megtestesítve azt az ideált – nyomatékosított Tolnai –, amely útjuknak vezércsillaga lehet. [...] Ettől a három írótól kapja sajátos öntudatát az erdélyi fiatalság új szelleme [...]. Ady, Móricz és Szabó Dezső nevét együtt emlegetni éppen az erdélyi literatúrán szokta meg az irodalmi tudat.”²

A kezdeményezők azonban a felvidéki Sarló-mozgalom fiataljai voltak. Ez derül ki Mikó Imre 1929 karácsonyán írt szemleciikkéből is, amelyik az induló *Erdélyi Fialatok* számára készült. Minden bizonnyal Jancsó Béla biztatására. A Szegedi Tudományegyetemről (újabb) nemzedékszervező ambíciókkal hazatért idősebb Jancsó fivérre – nemcsak rokonsági alapon – felnéző Mikó ugyanis éppen azokat a gondolatokat emeli ki a Sarló folyóiratából, a *Vetésből*, amelyek 1929 *nemzedékének* a fellépését is meghatározták: „Ady tisztí-

¹ Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. A Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának kiadása, Szeged, 1933. 131.

² *I. m.* 41.

tótüzünk volt – idézte Peéry Rezsőt –, rajta keresztül a saját magunk embersége indult útnak önmaga felé. Katarzis, melyben lehámlottak rólunk a hamisságok, frázisok, jelszavak, az őszinte szótól való irtózás.” A másik nagy tanítómester: Móricz Zsigmond. „Móricz egyrészt ráirányította figyelmünket a magyar falura, másrészt keserű és reménytelen kisvárosi rajzaival odakorbácsolt Nyugathoz. A kultúra és a tudás fanatikus lángját oltotta belénk. [...] Szabó Dezső [...] tudatosította bennünk azt, hogy a magyar nemzet a magyar dolgozók tömege: parasztok, munkások, intellektuelek.” A tragikus triász mellett Kassák szerepét is kiemeli Mikó, merthogy a felvidéki fiatalok tőle tanulták meg „az építő munka fanatikus szeretetét, a szaktudás megszerzésének vágyát”. A következő lapszámban így folytatódik az írás: „A nagy lírikus Ady zseniális megsejtéseit teszik szociális és gazdasági programjuk kiindulópontjává, de megérik rajtuk Móricz ereje, Szabó Dezső forradalmi hangja és Kassák szavalókórusokon előadott szabad ritmusa. Ugyanez a balzsamszerű, de náluk kölcsön vett líraiság emelkedett a tudatalattiból tudatossá, ami az erdélyi gondolat forradalmi újjászületésével nálunk is.” Befejezésként Brogyáni Kálmánt idézi: „Meg akarjuk teremteni befelé a kisebbségi magyarság osztálytalan, harmonikus egységét. Kifelé az egyetemes magyarság gondolata gyűl terveinkben valósággá.”³

Mindezt később a Sarló-vezető Balogh Edgár is megerősíti az *Erdélyi Fialoknak* – Jancsó Béla kérésére – Pozsonyból küldött írásában: „Az új magyar nemzedék Csehszlovákiában akkor született meg, amikor a diákság egy kised vezető csoportja a paraszt-ság és a falu felé fordult. Ez a diákcsoport a prágai, brünni és pozsonyi főiskolás cserkészek Szent György Köre volt. Hosszas vitagyűlések eredményeképpen a magyar népnél igyekezett megtalálni azt a nemzeti élményt, amelyet az idősebb tanult generációnak még a magyar állam adott meg. A néphez forduló diákok Ady Endrére, Móricz Zsigmondra és Szabó Dezsőre hivatkoztak. Ebben a három íróban szólalt meg számukra az a magyarság, amely már nem jogi formula, nem a megbukott államtudat, hanem mérhetetlen faji erő, természeti valóság. Hitték a falu őszerejében, a Paraszt Nyár egészségében, és ugyanekkor segítségére akartak sietni a világtalan falunak, az elsodródó faji energiáknak.”⁴

Ugyanez a célkitűzés – a belső demokrácia megteremtésének igénye az egyetemes magyarság újjászületésének reményével – vezérli az *Erdélyi Fialok* törzsgárdáját is. Az Eötvös Kollégiumot és Sorbonne-t végzett Jancsó Elemér például a leghatározottabban szembe szállt azzal a cinikus felfogással, amely a gazdasági és politikai érdekek mellett másodrangú szerepet tulajdonítana a szellemi értékeknek. „A mi kisebbségi életünket – érvelt a folyóirat második számában – éppen a megváltozott országhatárookra való tekintettel elsősorban irodalmi, szellemi értékek kell vezéreljék, és csak azután politikaiak és társadalmiak. Minden gazdasági megújodást szellemi újjászületésnek kell megelőznie [...]. A magyar irodalom szent hivatása, hogy a(z) [...] új nemzedéknek megmutassa a jelen kötelességeit, és a magyar génusz fáklyájával rávilágítson az erdélyi elhivatás nehéz, de megváltó útjára.”⁵

³ Mikó Imre: *Úttörő fiatalok*. Erdélyi Fialok, 1930. 1. 12–14. EF, 1930. 2. 25–27.

⁴ Balogh Edgár: *A regösjárástól a szociográfiai intézetig*. I. h.

⁵ Jancsó Elemér: *Miért kell ismernünk a magyar irodalmat?* EF 1930. 2. 20–23.

2. Kisebbségi korosztályok, kisebbségi nemzedékek

A kérdéssel foglalkozó szakemberek azóta is egyet értenek Tolnainak a megállapításával, miszerint az irodalomcentrizmussal szakító *Erdélyi Fiatalok*kal „új korszaka kezdődik az erdélyiségnek”.⁶ És ez akkor is igaz, ha a harmincas évek derekán szerveződő húszévesek szerepkeresésére, a társadalomkutatásban és a politikai gondolkodásban ugyancsak meghatározó jelentőségű *Hitel* fiataljaira gondolunk, akik a harmincas évek derekán már más eszmények jegyében és jórészt az *Erdélyi Fiatalok* ellenében alakították ki a maguk szellemi arculatát.

Az egymást követő korosztályok nem minden esetben jutnak el a sajátos nemzedéki öntudatot kifejező közös fellépésig. A romániai magyar irodalom, művelődés és közélet nemzedéki mozgalmainak közös jegyeit keresve Gáll Ernő arra a következtetésre jutott, hogy a nemzedéki jelentkezések nálunk is – mint szerte a világon – elválaszthatatlanok a történelmi sorsfordulóktól, a történelem menetében bekövetkezett cezúráktól, illetve az időtállóknak hirdetett értékek/eszmények devalválódásától.⁷ Az első világháború és Trianon következményeit számba véve írta László Dezső a gazdasági világválság közepén: „Egy világ választja el a mai húszéveseket a negyvenen felüliektől: hiányzanak az összekötő harmincévesek. [...] Nemcsak tizenöt korosztály hiányzik [...], hanem a negyven éven felüliek sorai is megritkultak az expatriálás következtében... [...] Történelmet csináló nemzedék vagyunk, inkább, mint bármelyik kor fiatalsága.”⁸

A két világháború közötti nemzedékváltások törvényszerűségeivel foglalkozva „a második nemzedékhez” tartozó Mikó Imréről monográfiát író Balázs Sándor a történelmi helyzet „predesztinációs” szerepét is bevonja a vizsgálódásokba. Nem talál semmi meglepőt abban, hogy azokkal, akik a „történelmi sokkot felnőtt fejjel érték meg”, konfrontálódtak azok a fiatalok, akik „az új helyzetbe lényegében gyermekfejjel kerültek, de immár önállóan gondolkodó ifjakká cseperedtek fel”. A továbbiakban Balázs tizenöt pontban foglalta össze a történelmi helyzetből adódó nemzedéki különbségeket, az elkerülhetetlen konfliktusforrásokat, egyszersmind jelzi, hogy a számon kérő hang esetenként megértéssel és tisztelettel párosult, ami lehetővé tette a nemzedékek közötti átjárhatóságot.⁹

Ha így vizsgálódunk, az is nyilvánvalóvá válik, hogy nem a csoportterdek képviselője avatja nemzedékké a korosztályi csoportosulásokat, hanem a történelmi felismerés: az adott helyzetben épp ők vállalkozhatnak a legegységesebb értékek szolgálatára; ők fejezik ki a történelmi pillanat lényegét, miközben az érvényüket veszített eszmények/ideológiák lebontásáért, illetve a közösségük létérdekeit meg jövőös szükségleteit közvetítő alternatívák érvényesítéséért küzdenek.

⁶ Tolnai: *I. m.* 130.

⁷ Gáll Ernő: *Az erkölcs dilemmái*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1981. 177.

⁸ László Dezső: *A hiányzó tizenöt korosztály*. Erdélyi Fiatalok, 1930. 8. 126–127. Ua. in: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. Összeállította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Cseke Péter. Minerva Könyvek, Kolozsvár, 1997. 25–27.

⁹ Balázs Sándor: *A második nemzedék tagja*. In: B. S.: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

3. Válságok és eszmények

Emeljük ki a fentiekből a *válságokat*, illetve az *eszményeket*. Annál is inkább, mivel összefüggést tételezünk a válságokból kivezető utak és az eszménykeresések között.

Pomogáts Béla – miként azt 1990 végén az *Erdélyi Fiatalok* dokumentumkötetének a megjelenése kapcsán kifejtette, s a *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)* című nagy ívű irodalomtörténeti szintézisében is megerősítette – abban látja 1929 *nemzedékének* a jelentőségét, hogy az egyrészt „egészen más eszményeket képviselt, mint az »irodalomalapítók« – Áprily Lajos, Reményik Sándor, Kós Károly és Makkai Sándor – generációja”, másrészt „új tájékozódást” képviselt. „Nem kényszerült arra, hogy gyötrelmes küzdelmet folytasson ifjúságának nemzeti tudatával, azzal a hagyományos világképpel és értékrenddel, amelyeket mindenestül elsodort a háború és az uralmaváltozás.”¹⁰ Az erdélyi „irodalomalapítók” kortársai voltak Adynak, Móricznak, Szabó Dezsőnek, és lényegében az elszakadás, „új uralom irodalomteremtő évei avatták őket írókká” – egyrészt a *nyugatos* irodalmi értékrend jegyében, másrészt a Trianon utáni helyzetben alternatívaként tételezett *transzszilvanista eszmeiség* felerősödésének a hatására.¹¹

Az erdélyi irodalom hőskorában megjelent *Tizenegyek* antológiája – olvasható Pomogáts okfejtésében – már 1923-ban bemutatta a „népi orientációt választó »második nemzedék« későbbi ideológusait és vezetőit, köztük Balázs Ferencet és Jancsó Bélát”.¹² A trianoni országvesztést követően fellépő fiatal írónemzedék – hadi érettségivel harctereket, irodalmi hírnévszerzés után pedig világot járt – tagjai mindenekelőtt az első világháború előtti provincializmussal meg irodalmi konzervativizmussal szemben nyitottak csatateret, a megmaradt tájhaza népi értékvilágának sajátosságait akarták ötvözni az európai távlatú irodalmi modernséggel.

Mind a *Tizenegyek*re, mind az *Erdélyi Fiatalok*ra egyaránt ösztönző hatással volt a tragikus triász, illetve az „irodalomalapítók” transzszilvanizmusa. Éppen ezért a *Tizenegyek* és az *Erdélyi Fiatalok* mozgalma között nem volt merev „nemzedéki szembenállás”. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy mindkét nemzedék ugyanazzal a történelmi, irodalmi, eszmetörténeti háttérrel indult. Ha a *Tizenegyek* fellépésére a *Nyugat* szellemiségét markánsan képviselő Ady, Móricz, Szabó Dezső *irodalomszemlélete* volt elsődleges hatással, az *Erdélyi Fiatalok* szárnybontásában a Kárpát-medencei magyarság 20. századi sorskérdéseire választ kereső triász *szellemi-ideológiai útkeresése* jelentette a prioritást. Jellemző, hogy az antológia bírálói problematikusnak találták például az erőteljes Szabó Dezső-hatást. Mind az esszéíró Jancsó Bélát, mind a prózaíróként jelentkező Kacsó Sándort, Szent-Iványi Sándort és Tamási Áront igyekeztek megóvni attól, hogy *Az elsodort falu* írójában a magyar írásművészet tökéletességét lássák. Ezt sokkal inkább felfedezhetnék – ajánlották – például Móriczban.¹³

Alighogy bemutatkoztak, a *Tizenegyek* külföldi tanulmányútra indultak. Mire hazakerültek, a kolozsvári egyetemen és főiskolákon már gyülekeztek azok az ifjak, akik tudato-

¹⁰ Pomogáts Béla: *A második erdélyi nemzedék*. Kritika, 1990. 12. 38–40. – Lásd még: P. B.: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2008.

¹¹ Tolnai: I. m. 32–33.

¹² Pomogáts: *A második erdélyi nemzedék*. I. h.

¹³ Cseke Péter: *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003). Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 5–8.

san készültek fel a kisebbségi közéletben és társadalomépítésben rájuk váró szerepekre. „Hét esztendő a mi gyorsan rohanó életünkben nagy idő – írta indulásuk évében László Dezső. – Az *Erdélyi Fiatalok* már nem az irodalmiság, hanem inkább egy faji alapon álló társadalomtudományi vagy kisebbségpolitikai érdeklődés jegyében született meg. Inkább viseli magán a kort és a világot, amelyekben élünk, és inkább szól az életnek, mint a *Tizenegyek* [...] korszakot nyitó antológiája.”¹⁴ Melynek „alapgondolatai teljes mértékben rokonok az *Erdélyi Fiatalok* elgondolásaival – fejtette ki a *Tizenegyek* megjelenésének tizenegyedik évfordulóján –, de a rokonság ellenére is meg kell állapítanunk néhány különbséget. [...] Az antológia [...] az erdélyi magyar élet hőskorában született, ez egyik magyarázója annak, hogy gondolatainak formája szépirodalmi élményeket, megsejtéseket, jóslatokat hoz. Az *Erdélyi Fiatalok* viszont a gazdasági válság kibomlása pillanatában született meg. Formájának sokkal inkább szociológainak, tudományosnak kellett lennie”.¹⁵

A nemzedéki együttműködés felemelő példázataként alighanem egy Tamási-dedikációt idézhetnénk. A *Tizenegyek* megjelenésének tizenegyedik évfordulóján – 1934. február 17-én – az *Ábel*-trilógiával zenitre jutó író ezzel az ajánlással tisztelte meg az *Erdélyi Fiatalok* szerkesztőjét: „László Dezsőnek adjuk, akivel együtt már nem *Tizenegyek* vagyunk, hanem építő kőművesek.”

4. *Fiatal kisebbségideológus – a magyar megújulás egyetemes igényéről*

Az erdélyiség hangsúlyváltására nemcsak az *Erdélyi Fiatalok* indulásából következtetett a szegedi irodalomtörténész; jól érzékelhette azt a *Tizenegyeket* követő második erdélyi antológiából, az 1931-es *Új arcvonalból* is. A tizenkilenc szerző közül többen az *Erdélyi Fiatalok* alapító-főmunkatársai és munkatársai voltak (Bányai László, Gagy László, Debreczeni László, Jancsó Elemér, László Dezső, Méliusz József, Óvári Éva), de maga a kezdeményezés nem a folyóirat belső köréből származott. A nemzedékszervező tapasztalatokkal rendelkező Jancsó Béla, bár felkérték rá, ez esetben nem vállalt semmiféle közreműködést: sem szerkesztőként, sem előszóíróként. Miként a Buday Györggyel folytatott levelezéséből kiderül,¹⁶ véleménye egybeesett azzal, amit a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadásában megjelent kötetében Tolnai Gábor így fogalmazott meg: az új generáció tagjai között alig vannak olyanok, akik a „jó közepesség” színvonalát meghaladnák, a tanulmányokhoz és esszékhez viszonyítva az antológia szépirodalmi része „igen keveset mondó”.¹⁷ „Ebben a könyvben a pár igaz is elvész a többi miatt” – sommázta véleményét az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain Dsida Jenő, a folyóirat alapító-főmunkatársa. A versírók közül a legjobb véleménnyel Varró Dezsőről volt; még Szemlér Ferencben is csak a kiforatlan tehetséget tudta felfedezni. A novellisták közül Kolozsvári Grandpierre Emil és Méliusz József vonta magára a figyelmét, de egyikük teljesítményétől sem volt elragadtatva; a később nevet szerzett Kovács György, Kováts József, Thury Zsuzsa, Wass Albert je-

¹⁴ László Dezső: *Az erdélyi magyar ifjúság tízesztendőös útja*. In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. 27–30.

¹⁵ Uő.: *A Tizenegyektől az Erdélyi Fiatalokig*. In: L. D.: *A kisebbségi élet ajándékai*. 43–47.

¹⁶ Cseke Péter (szerk.): *Buday György és Kolozsvár*. Álom egy Solvejg-házról. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2006. 97–179.

¹⁷ Uo.

lentkezéséről pedig az volt a véleménye, hogy egyikük sem jutott el még a közepes szintig sem.¹⁸ A *Nyugat* kritikusa, Csanádi Rudolf egyetlen tanulmányt emelt ki az antológiából mindössze. A *kisebbségi élet ajándékait*. Kossuthra és Széchenyire hivatkozva helyénvalónak tartja a fiatal kisebbségideológus László Dezső álláspontját: a magyar megújulás szervezős összefügg az egész akkori világ egyetemes átalakulásával. Az országhatárokkal elválasztott magyarság Közép-Európában tud-e más európai kultúrákkal egyenértékű kultúrát teremteni magának? – tette fel a kérdést. – Mert ha nem tud, színtelenül elkeveredik a sok európai «izmus»-ban.¹⁹ (László Dezső 1931-es kisebbségbölcseleti alapvetését utókor többszörösen visszaigazolta.)²⁰

A harmadik nemzedéket tömörítő *Hitel* (1935; 1936–1944) ugyancsak fontos értelmiségszervező műhelynek bizonyult. Az elitértelmiség műhelyének. Abból a felismerésből kiindulva, amit Venczel József 1935-ben így fogalmazott meg: a kisebbségi helyzet nem jelentheti a dilettantizmus térhódítását, a színvonal süllyedését; mi több, kisebbségi helyzetben egész népünknek kell(ene) ellentét válnia.²¹ Venczelt már tizenhét éves korában úgy emlegetik, mint „tudós diákot”, aki éles szemű kritikusa az addigi „cifraszűrös” faluábrázolásoknak. Díjnyertes irodalmi dolgozataival az értelmiség felelősségvállalását felkorbácsoló Szabó Dezsőre és a reálisan látó Móricz Zsigmondra irányítja a figyelmet, minek következtében Jancsó Béla és László Dezső nélkülözhetetlen munkatársává válik az *Erdélyi Fialatok* körében.²² Felvállalja a munkaközösség által intézményesített, szociológiai és szociográfiai kutatásokra felkészítő faluszeminárium szervezését, ugyanakkor a Jancsó Elemér vezette irodalmi szemináriumnak is aktív résztvevője: kortársai szerint emlékezetes előadást tartott például Móricz Zsigmondról. Ez az az időszak, amikor tehetsége alapján fényes írói pályát jósolnak neki. Ő azonban a tudományművelést választja. Ennek ellenére az 1935-ös *Hitel* szerkesztőjeként nemcsak a leendő kutatóknak, társadalomtudományi szakembereknek biztosít megnyilatkozási lehetőséget, Makkai Lászlóval együtt tömöríti az írói pályára készülő húszéveseket is. Nagyjából már együtt vannak mindazok – Böződi, Jékely, Kiss Jenő, Szabédi László –, akikre Móricz Zsigmond is támaszkodhatott (Asztalos Istvánnal, Jordáky Lajossal, Kovács Györggyel, Nagy Istvánnal, Salamon Ernővel, Szemlér Ferencsel, Veress Pállal együtt) a *Kelet Népe* szerkesztése során, és akik az író halála után a *Termést* (1942–1944) avatják korszakos jelentőségű folyóirattá. Nem

¹⁸ Dsida Jenő: *Új arcvonal*. Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája. Erdélyi Fialatok, 1932. 5. 5–97. Újraközölve in: Dsida Jenő: *Séta egy csodálatos szigeten*. Cikkék, riportok, novellák, levelek. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Marosi Ildikó. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1992. 70–73. – Itt jegyezzük meg, hogy Dsida egyik összegező írásában a következő évben is visszatér a témára. Újra foglalta arra a megállapításra jutott, hogy az *Új arcvonal* „általános kiábrándulást okozott. Kettőt lehetett megállapítani belőle: először, hogy a hangos csoport igen szerény és igen öreg kis önképzőköri próbálkozásokkal lépett a nyilvánosság elé, másodsor, hogy – nincs is világnézet.” (Dsida Jenő: *Lesz-e irodalmi utánpótlás Erdélyben?* Pásztorház, 1934. 16. 321–322.)

¹⁹ Csanádi Rudolf: *A magyar ifjúság új arcvonala*. *Nyugat*, 1932. 22. 471–473.

²⁰ Csapody Miklós: *A toronyember*. *Korunk*, 2005. 3. Lásd még: Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904–2004*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004.

²¹ Vö.: Venczel József: *Collegium Transilvanicum*. In: V. J.: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1988. 180–184.

²² Cseke Péter: *Legkeletibb Nyugat – legnyugatibb Kelet*. In: Cs. P. *Jöjjön el a mi időnk*. Esszék, tanulmányok, dokumentumok. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005. 96–121.

véletlen, hogy a *Termés* belső köre Móriczot tekintette az írói lelkiismeret mértékének. Eszmei tisztánlátás, szociális érzék, erkölcsi integritás – Móricznak köszönhetően fedezték fel rendre a közösségi irodalom attribútumát.²³ Többségi helyzetben sem feledve a kisebbségi sorban szerzett tapasztalatokat.

Az 1936 és 1944 között megjelenő második *Hitel* – miként azt Vallasek Júlia kimutatja – már nem publikált szépirodalmat, nem foglalkozott irodalmi kérdésekkel.²⁴ E tekintetben Venczel szerkesztői felfogása megegyezett a Jancsó Béláéval és a László Dezsőével. Nézeteltéréseik abból fakadtak, hogy nem tudtak megegyezni a nélkülözhetetlen munkamegosztásban, illetve az alkalmazandó munkamódszerekben. Jellemző, hogy a történelmi helyzet megváltozásával a nemzedéki ellentétek is eltompultak, felszívódtak. László Dezső például 1941-től egyik leggyakrabban publikáló munkatársa volt a *Hitelnek*.²⁵

II.

Beszélgetéseink során Debreczeni László nem egyszer hangsúlyozta, hogy *eszménykereső* ifjúsága Adyban, Móriczban és Szabó Dezsőben fedezte fel az *eszmeteremtőt*.²⁶ Az ő számbavételéből is tudjuk,²⁷ hogy Móricz több ízben közel került az új erdélyi nemzedékekhez:

- 1) amikor Makkai Sándor Ady-könyvét a *Nyugatban* köszöntötte;
- 2) amikor Osvát Ernő halála után Babitscsal a *Nyugat* szerkesztését átvette;
- 3) amikor 1931-es szlovákiai látogatása után konzervatív magyar körök részéről minősíthetetlen támadás érte;

4) amikor a *Nyugat* hasábjain a *Magunk revíziója* egyetemes magyar jelentőségére hívta fel a figyelmet;

- 5) amikor a bécsi döntés után az erdélyi realpolitika tanulságaira figyelmeztetett;
- 6) amikor a *Kelet Népe* szerkesztőjeként a Székelyföld elszegényedésének okait kereste.

Kutatásaink egyértelműsítik, hogy az egyetemes magyarság sorskérdései értelmezésének ihletforrását találta meg Móricz az erdélyi témakörökben.

1. „Fájó sebekből termő ágak”

Csaknem teljes terjedelmében érdemes lenne idézni, amit Móricz a *Magyar fa* sorsáról írt a *Nyugat* 1927-es évfolyamában: „Mikor Szlovenszkóban jártam, egy este egy társaságban együtt voltam egy úriemberrel, akinek én említettem, hogy a Makkai Sándor könyve megjelent, s hogy igen szép. Másnap délután újra találkoztunk. Kiderült, hogy egész éjszaka nem aludt, a könyvet megszerezte s végigolvasta és végigzokogta. Barátaink, akik reggel fölkeresték, ott találták a könyv fölött, zokogva. Mélyen meghatott. A könyv valóban nagyon szép, nagyon becses, szívből szívbe szól. De csak ott érzik az Ady-szenvedés, az Ady-

²³ Bözödi György: *Móricz Zsigmond Erdélyben*. Termés, 1942. Ősz, 89–100.; uő: *Németh László könyve Móricz Zsigmondról*. Termés, 1943. Tavasz, 75.

²⁴ Vallasek Júlia: *Sajtótörténeti esszék*. Négy folyóirat szerepe 1940–1944 között az észak-erdélyi kulturális életben. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 59–77.

²⁵ Uo.

²⁶ Cseke Péter: *Vigyázó torony*. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1995.

²⁷ Uő.: *I. m.* 47–48.

fájdalom roppant mélységét és rettenetes tragikumát, ahol azoknak az időknél politikai bűneiért most lakolnak, magyarok, ártatlanok, vérzők. Idehaza senki se érezheti annyira a fajta-fájást. Mit érezzen az a kegyelmes úr, akitől nem vett el Trianon semmit. Nem vette el tőle a március 15-ikét. Sem a vallásérvölcsi, népnemzeti és honfihazaffi szólásszabadságot. Az ilyen felléphet a szószékbe és leerkölcstelenezheti, lehazátlanbitangíthatja, leperverzerotikusistentelenrészegítheti a költőt. S csak az az egy fájdalma van, hogy állami nyugdíját nem veheti el. Mert ezeknek a hű, szilárd és boldog embereknek ez az első gondolatuk: megölni azt, aki nem az ő nótájukat fújja. Ha rajztanár, kidobadni a fővárossal, ha újságíró, kidobadni a szerkesztőjével, ha püspök, kidobadni híveivel. Szerencsére a magyar állja a verést. A legjellemzőbb magyar fa a diófa. Ezt sose metszik. Zúzzák és török. Ha nem terem, meg kell verni hosszú rudakkal, s a fájó sebekből termő ágak hajtanak. Így verik a magyarságot a Sors által rázabadiított elemek és még a rossz gyermekek is. De a magyar fa egyre ősbibb erővel sarjad.”²⁸

A Móricz által leírt jelenet nem volt elszigetelt jelenség akkoriban. Az 1935-ig Pozsonyban élő Balogh Edgár élete alkonyán is élményélességgel tanúsítja, hogy a kötet mondandója mennyire megrázta korának magyar ifjúságát. Budapesten a Soli deo Gloria is megjelentette a kötetet, s a csehszlovákiai magyar főiskolások Szent György köre (a Sarló elődje) táviratban üdvözölte az író, amiért „állásfoglalásával hozzájárult egy demokratikus új nemzedék szemléletének kialakításához”.²⁹

2. A Nyugat-szerkesztő keleti munkatársai

A kolozsvári Jancsó fivérek már 1926-tól jelen voltak az Osvát-szerkesztette folyóiratban, Tamásira alighanem Németh László hívta fel Móricz Zsigmond figyelmét. Aki, Osvát halála után, nemcsak Tamási elbeszélő-művészetével akarta „életszerűbbé” tenni a *Nyugat* prózáját, Babitscal együtt szerepet szánt a Baumgarten-dijas fiatal írónak a folyóirat erdélyi népszerűségének a növelésében is.³⁰ Miként a Babitsnak írt leveleiből kiderül, Tamási nagyon megfontolta már azt is, hogy ő maga mivel jelentkezék a *Nyugat*ban – „amelynek helyzetét és programját” 1930 februárja óta egyre világosabban látta –, azt pedig ugyancsak, hogy kiknek a kéziratáért vállalhatna kezességet. Mindenesre döntése megszületett, mert arról értesítette Babitsot, hogy a Móriczknak tett ígéretét betartotta: „A Pannóniában megígértem volt Móricz Zsigmondnak, hogy küldök egy névsort, amely körülbelül az itteni gárdát jelentené, amelyet jó volna bekapcsolni a *Nyugat*ba is. A mellékelt lapon soroltam fel ezeket az embereket, természetesen anélkül, hogy bármit is tudnának erről.”³¹ Sem a Babits-kutató és Tamási-monográfiát író Sipos Lajos, sem a Tamási-leveleket gondozó marosvásárhelyi irodalomtörténész, Nagy Pál nem akadt rá erre a névsorra, ám így sem kétséges, hogy Tamási alighanem a hozzá közel álló – és Móriczcal is megegyező eszmeiségű – Kós Károlyra, Makkai Sándorra, Molter Károlyra, Szentimrei Jenőre, Nyíró Józsefre, Kacsó Sándorra gondolhatott. Bizonyára Jancsó Bélára is, akit

²⁸ Móricz Zsigmond: *Magyar fa sorsa. Nyugat*, 1927. 14. 77.

²⁹ Vö.: B. E. [Balogh Edgár]: *Makkai Sándor*. In: Dávid Gyula (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon III*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 457–460.

³⁰ Vö.: Sipos Lajos: *Tamási Áron*. Elektra Kiadóház, Bp., 2006. 66.

³¹ *Tamási Áron – Babits Mihálynak*. Kolozsvár, 1930. II. 3. In: Nagy Pál (szerk.): *Tamási Áron: Ölelő szeretettel*. Palatinus, Bp., 2008. 102–103.

még a harmincas évek derekán is arra biztatott, hogy hagyja a kisebbségi társadalomszervezést másra, és térjen vissza az irodalomhoz.³²

3. A régi és az új magyarság harca

A Temesvárt született Balogh Edgár a prágai német egyetemről érkezett Budapestre 1927 decemberében, hogy az Eötvös Kollégiumban néprajzi szakdolgozatát elkészíthesse. Akkoriban maga is a Bartha Miklós Társaság tagja volt. Az Ady-rajongó felvidéki fiatalok kapcsolata ebben az időszakban erősödik meg Szabó Dezsővel, Móricz Zsigmonddal, akit később meghívják a Sarló körébe. E látogatás miatt került Móricz a magyarországi konzervatív körök támadásának pergőtüzébe. Pontosabban azért, mert a Sarló fiataljairól lemerre írni az akkor szentségtörésnek számító szentenciát: „Ők már nem azt mondják, hogy Magyarországon kívül nincs élet, s ha van élet, az nem élet. Ők már úgy látják, hogy a magyar világon kívüli élet okosabb és emberségesebb élet.” A leghangosabb – olvasható Jancsó Elemér *A régi és az új magyarság harca* című írásában, mely a folyóirat 1931. évi 4. számában jelent meg – Pekár Gyula volt, aki a Petőfi Társaság március 15-i ünnepi gyűlésén Móriczot „bacilus-hordozónak” nevezte, és azzal vádolta, hogy „beállt az egyik utódállam magyarelles propagandistájának”. Milotay István „csehbarát író”-nak nevezte Móriczot, és azt ajánlotta neki: ha annyira tetszik a csehországi szociálisabb és demokratikusabb légkör, akkor költözzék oda. Móricz a *Pesti Napló*ban és a *Nyugat*ban megjelent cikkeiben higgadt hangon válaszolt az őt ért vádakra. Rámutatott arra, hogy Trianon semmit sem változtatott támadóinak felfogásán: „A megcsonkított Magyarország ténye csak arra jó nekik, hogy még jobban megnyírják az önképzőkörök gondolatvilágát, hogy a cserkészekkel hazafias műdalokat énekeltesenek, és hogy egy vértelen irredentizmust teremtsenek.” Majd a felvidéki magyar ifjúságról kifejtette: Magyarok ők, magyarabbak, mint itthon szegény, sötétségben és felvilágosulatlanságban tartott gyermekeink. Izzóbb magyarság tombol ott a babiloni fogság érzései mellett, mint itthon, ahol ma is még a régi és sűrű levegőjű mesterséges sötétségben vannak az ifjak. [...] A nemzeti érzés nem azt jelenti, hogy elmúlt életek kihalt formáihoz ragaszkodjunk, hanem azt, hogy a mai élet, az egyre fejlődő élet ura legyen az ember.”³³

Balogh Edgár már 1927-től tapasztalhatta, hogy a csehszlovák hatóságok irredentizmussal vádolják őket. Ennél csak a magyar politikai vezetés konzervatív köreinek rosszalását érezhették fájdalmasabbnak, azokét, akik nem nézték jó szemmel, hogy az értelmiségi pályára készülő felvidéki magyar fiatalok felfedezték a Nyitra körül, Beregben és Ugo csában előttük járt „Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond és Bartók Béla néprajzi kutatásainak nyomait, e művészek követőinek vallották magukat, új faji kultúráról beszéltek – és felfedezték a falusi szociális nyomort. [...] Magyar részről is mozgalom indult meg a regös-mozgalom ellen, és a következő esztendőben a regösdiákok nem mehettek többé vándorolni.”³⁴

³² Vö.: Cseke Péter: *Omló partok gátkötői. Németh László, Jancsó Béla, Tamási Áron*. In: Cs. P.: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 194–224.

³³ Lásd: Jancsó Elemér *A régi és az új magyarság harca*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 4. 65–67.

³⁴ Balogh Edgár: *A regösjárástól a szociográfiai intézetig*. EF 1930. 6. 82–85.

Móriczban voltaképpen az 1926-os erdélyi látogatása nyitotta fel azokat a zsilipeket, amelyek (Trianon után) elzárták előle a Kárpát-medencei magyarság első világháború után esedékes újjászületésének a kilátását. Miután közvetlen közlelől megtapasztalhatta erdélyi nemzedéktársainak és az utánuk következőknek az életakarátát, depressziója is fokozatosan feloldódott. Írói küzdelmeinek hatásfokát ugyancsak megnövelte, hogy „a régi és az új magyarság harcá”-ban maga mellett tudhatta az „új arcú” felvidéki és erdélyi nemzedékeket. Ez utóbbiak ráadásul a szegedi Bethlen Gábor Körben, illetve a budapesti Bartha Miklós Társaságban is egymásra találtak. Mi sem volt tehát természetesebb, mint az, hogy 1931. március 30-án hetvennégy kolozsvári magyar egyetemi és főiskolai hallgató együttérzését fejezte ki a prágai magyar diákok meglátogatása miatt nemzetellenességgel megvádolt írónak; aki – miként a *Móricz Zsigmond közöttünk* című kötet is tanúsítja – Jancsó Bélának címzett levélben köszönte meg, hogy bizonyosságot tettek a „fellelegző magyar kultúra mellett”.³⁵ A László Dezső hagyatékában megtalált másodpéldány szerint többek között Baczó Gábor, Debreczeni László, Demeter János (későbbi ügyvéd, lapszerkesztő), Dsida Jenő, Erdélyi Gyula (későbbi képzőművészeti főiskolai tanár), Gyallay-Pap Zsigmond, Jancsó Béla, Jancsó Elemér, Mikó Imre, Miklós András, Szabó Árpád (későbbi atomfizikai főkutató), ifj. Szabó Géza (zongoraművész, későbbi zeneművészeti főiskolai tanár), Szilágyi Olivér (ügyvéd), Tonk Emil (későbbi gyermekgyógyász főorvos), I. Tóth Zoltán (történész, 1956-ban mártírhalált szenvedett akadémikus), Váró György (ügyvéd), Venczel József írta alá a szolidaritási nyilatkozatot.³⁶

4. Akiknek „nincs eggyebük, csak a magyarságuk”

A *Móricz Zsigmond és az erdélyi magyar ifjúság* címen közreadott levélváltás az *Erdélyi Fiatalok* 1931. évi faluszámában látott napvilágot. Ezt követően szemleclikket olvashatunk a *Magunk revíziója* erdélyi és magyarországi visszhangjáról. A szerző – stílusa alapján Jancsó Béla – előljáróban kiemeli: Makkai „kisebbségi életünk problémáihoz úgy nyúl hozzá, hogy azoknak egyetemes magyar és emberiségi távlatot is ad...” Majd – Szentimrei, Reményik, Kós Károly, Szabó Dezső méltatásának ismertetése mellett – Móricz Zsigmondnak a *Nyugatban* megjelent vezércikkére hívja fel a figyelmet, kitérve arra is, hogy az Athenaeum Könyvkiadó Pesten azért nem akarta megjelentetni a *Magunk revízióját*, „mert csak az erdélyi magyarságot érdeklí a kérdés.”³⁷ Pedig az egész magyarságra „az a feladat vár – tudatosította Móricz –, hogy végrehajtsuk a magunk revízióját, s ennek a revízióknak az alapján építsük fel az új magyar irodalmat és közéletet. Az új magyar lelki életet, világszemléletet és a cselekvő és építő magyarságot.”³⁸ Írásának végkicsengése: „Nem ismerék el a magyar problematikában külön fejlődő eszmei kérdéseket. Csak egy, közös, általános magyar lelkiség van. Minden, ami erre vonatkozik, bárhol tör is felszínre, a magyarság közös ügye-baja. Makkai Sándor, ha idehaza élne, aligha foglalkozhatott volna ilyen éjféli ószinte gondolatokkal s kérdésekkel. A múltra vonatkozó gondolatai épp olyan érinthetetlenek, mint a népre s az ifjúságra valók. De jellemző, hogy nekik, akiknek

³⁵ Kántor Lajos (szerk.): *Móricz Zsigmond közöttünk*. Kriterion Könyvkiadó, 1979. 160.

³⁶ Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 50–52.

³⁷ Xxx: *A Magunk revíziója körül*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 5–6. 113.

³⁸ Móricz Zsigmond: *Magunk revíziója*. Makkai Sándor könyve. Nyugat, 1931. 9. 567–575.

ott a kisebbségben nincs egyebük, csak a magyarságuk, egyetlen gondjuk a magyarság problémáival való lelki viaskodás. Nagyon nevezetesnek találok, hogy a kisebbségbe szakadt magyarok szava indítja meg a nagy tisztulási folyamatot. És ha elérjük, hogy a magyarság egységes eszmei közösségbe tömörül, ebben a kisebbségben élőknek, úgy látszik, jelentős munkája és érdemei lesznek.”³⁹

A kötet ugyanolyan katarzist váltott ki a fiatal erdélyi nemzedékekben, mint a *Magyar fa sorsa*. Jancsó Béla terjedelmes esszében foglalkozott Makkai nagy hatású – kisebbségi társadalomépítő programalkotásra, nemzeti megújulásra készítő – gondolataival, és *Magunk revíziója* címmel állandó rovatot indított az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain.⁴⁰

5. A nemzeti piedesztálra emelt erdélyi reálpolitika

Az Erdély-trilógia önmagában is eléggé nyilvánvalóvá tette, hogy Móricz az erdélyi reálpolitika alapján képzelte el a Trianon utáni „új magyar lelki élet”, „világszemlélet” és „építő magyarság” újjáteremtését.

Pásztortűzbeli nekrológiájában Jancsó Béla részletekbe menően szól ezekről a kérdésekről is. Az író utókorának figyelmébe ajánlva a *Kelet Népe* 1941. február 1-jei Móricz-vezércikket, az erdélyi lélek alapvonásait megörökítő *Reálpolitikát*. Az egész írói életműre érvényesen állapította meg: „Erdély örök magyar mondanivalóit akkor szólaltatta meg Móricz Zsigmond, amikor a kisebbségi sorba került erdélyi magyarság a saját útján elindult [...] megtalálni a magyar megújulás erdélyi útját. Móricz Zsigmond itt is hid volt határok és korlátok között, hid és példamutatás.”⁴¹ Jancsó Béla idézhetett volna akár a *Miért szegény Erdély?* című – ugyancsak 1941-es – Móricz-vezércikkből is, amelyben a fiatal erdélyi írókat állítja össznemzeti piedesztálra: „Örömmel látom, hogy az erdélyi írók valamennyien reálisabbak, mint mi vagyunk itt. Mindegyikükben a panasz s felzúdulás mellett gyakorlati program van: *reálpolitika*. Mintának állítom Erdély legfiatalabbjait a magyar kortársak elé: ezek a tűzben kovácsolt és acélozott lelkek ki fogják harcolni a maguk életét. És tegyék is. Ezzel nekünk is szolgálnak, nemcsak maguknak: nekünk, vagyis az egész egyetemes magyar sorsnak.”⁴² Móricz okfejtése a közös nyelvből, a közös kultúrából és a közös hagyományokból indul ki. Majd rátér az erdélyiség olyan vonásaira, mint óvatosság és vakmerőség, okosság és vállalkozókészség, szervezőkészség és egyéniségfejlesztés, hagyományörzés és értékfogadó nyitottság. Vagyis a Bethlen Gábor-i politizálás tapasztalatai nemesednek itt hétputtonyos aszúvá. Hogy aztán ezzel a kijelentésével leljen meg: „Inkább a székely hódítson meg bennünket, mint az idegen fajok. Ő tanítson meg bennünket arra, amivel oly sok századon át éli életét a bérces kis hazában: a reálpolitikára. Mert hiába prédikálunk itthon, hiába ájulunk és ujjongunk: itt lehetetlen lángokat gyűjtani. Itt még két generációnak kell születni s végig élni az életet, míg odajutunk, hogy csak meg is értsük az erdélyiek reális politikáját. Nálunk még azt sem tudja senki, mi a po-

³⁹ I. m. I. h.

⁴⁰ Jancsó Béla: *Magunk revíziója*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 3. 45–50.

⁴¹ Jancsó Béla: *Móricz Zsigmond*. Pásztortűz, 1942. 10. 417–422.

⁴² Móricz Zsigmond: *Miért szegény Erdély?* 1941. 4. 3.

litika.”⁴³ Ezek a felismerések a kommunizmus bukása utáni évtizedekben is érvényesek lehetnek.

6. Mi táplálta Móriczban a székelység iránti affinitást?

Bözödi György, aki a *Székely bánja* című szociográfiájával 1938-ban nem kis vihart kavart, 1941-ben ezzel kezdi a székelyföldi szegénység „okadatolását” a *Kelet Népe* 1941. március 1-jei számában: „Most már magunk között beszélhetünk erről a kérdéstről, tehát nyíltan szólhatunk. Nem köt az a számtalan gátlás, amely a román uralom alatt hallgatásra vagy túl bölcs mérsékletre kényszerített, ha a székelység nyomoráról kellett beszélni. Ma is emlékezetemben fáj az a lehetetlen helyzet, amellyel *Székely bánja* című könyvem megírásakor viaskodni kényszerültem: ha megírom a nagy nyomorúságot, az ellenséges román közvélemény előtt állítok ki rossz bizonyítványt magunkról, hogy, íme, milyen egy értéktelen, silány nép került Romániába, és még miatta akarja az üres magyar propaganda visszakövetelni Erdélyt! S amennyi lehetősége volt annak, hogy a román propaganda kihasználja a fájó, de igaz helyzetképet a Romániába kényszerült székelységről, éppen annyi lehetősége volt annak is, hogy a hatóságok bíróság elé állítsák az írók lázítás miatt Nagy-Románia nyugalma és békéje ellen, vagy éppen revíziós álmok miatt, mert nem látja rózsásnak a meglévő helyzetet. Volt a kérdésnek még egy másik, kényesebb pontja is. A székelyföldi szegénység mint társadalmi jelenség okai a múlt század derekáig nyúlnak vissza, ezt nem hallgathatta el tárgyilagos szemlélő, ki a székely társadalom történelmi alakulása- it ismeri, de viszont úgy kell megmondania, hogy ebből ne hárulhasson mentség a rosszul gazdálkodó új gazdára, a politika pedig ne mondhassa azt a panaszkozó személynek, hogy a »magyarok alatt is éppen ennyi bajod volt«. Volt más veszély is. A megélhetés nélküliek, a népfölösleg elvándorlásának kérdését sem látszott tanácsosnak felveti, mert ha azt kuttattuk, hová vezetett az útja a nyomtalanul eltűnt pár ezer embernek, akik a székelység zömét jelentő szegény napszámos-rétegből évente kirajzottak már közel száz esztendő óta, a vörös nyilak a Kárpátokon túra: Moldvába és Havasalföldre vezettek. Így lett a Regát az erdélyi magyarok nagy temetője [...]. Trianon nemcsak azt jelentette, hogy a székelység idegen fennhatóság alá került, hanem azt is, hogy a lezárt hegyi utak megnyíltak kelet felé a népfölösleg előtt. Ezt ismét nem lehetett megmondani annak veszedelme nélkül, hogy a románság ellenünk fordítja a történelmi kényszerből származott helyzetet, és úgy tünteti fel, hogy a székelység előnyösebb gazdasági viszonyok közé került.”

Ha tehát valaki netán szóvá tette, miként Bözödi, a székelyföldi nyomorúságot, „a kisebbségi magyar hivatalosok nem késlekedtek rányomni a bélyeget, hogy »baloldali«, osztályharcos és egységbontó, sőt a »fajáruzó« jelző is hamarosan kijárt annak, aki a bajok történelmi gyökerét kereste”.⁴⁴ Ha ez így volt a két világháború közötti kisebbségi helyzetben, még inkább felerősödtek ezek a hangok 1940-et követően, amikor a Csonka-Magyarországról érkező „ejtőernyősök” hasonló szóhasználatának súlyos személyi (a zsidók esetében: kollektív) következményei voltak. A *Kelet Népe* tehát jó időben vetette fel ezeket a kérdéseket.

⁴³ Móricz Zsigmond: *Reálpolitika. Az erdélyi lélek alapvonása*. Kelet Népe, 1941. 2. 1–2.

⁴⁴ Bözödi György: *A székelyföldi szegénység*. Kelet Népe, 1941. 4. 3–5.

Honnan ez az affinitás Móriczban a székelyek iránt? Miért fájt neki annyira a székelyföldi szegénység megtapasztalása? Lapjában miért indított ankétot ennek okmagyarázatára?

A *Móricz Zsigmond közöttünk* című kötetben egy kézírásos feljegyzés olvasható a család partiumi és székelyföldi felmenőiről. Eszerint a nagyváradi születésű Mórítz István egyik fia, Mihály, Háromszéken telepedett le, s felvette a sepsiszentgyörgyi előnevet, a másik, István pedig Szatmár megyébe költözött.⁴⁵

III.

Két világháború közötti eszmetörténetünk egyik legizgalmasabb fejezete, Móricz Erdély-szemléletének és -kapcsolatainak átfogó szintézise még bemutatásra vár egy, remélhetőleg készülő – Móriczot helyi, nemzeti és egyetemes értékei szerint „kanonizáló” – nagymonográfiában. Ám addig is összegezni lehetne/illene/kellene mindazt, amit a Kántor Lajos szerkesztette *Móricz Zsigmond közöttünk* még viszonylag jó időben feltárt; amit Tasi József nélkülözhetetlen kétkötetes munkája, a *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője* a nyolcvanas évek végén nyilvánosságra hozott;⁴⁶ amire a Kelemen Lajossal intenzíven foglalkozó Sas Péter a levéltárakban rábukkant; amire a Móricz erdélyi kapcsolatait búvárló kutatók ráeszméltek.

Ezúttal csak a tanulmányban jelzett nemzedékek néhány képviselőjének viszonyulására szeretnők nyomatékosabban felhívni a figyelmet:

1. Tamási Áron

Az induló Tamásira nagy hatással volt Szabó Dezső és Nyirő expresszionizmusa, eszmetörténetileg azonban inkább a Móricz- és Németh László-vonulathoz kapcsolódik. Magyarországi látogatásai és hosszabb budapesti tartózkodásai idején Tamási többször találkozik Móriczcal kávéházakban, felkeresi őt Leányfalun. Az 1941-es könyvnapok után – amelyeken „érték, igazság és szépség igyekezett a hitványsággal megvívni, akárcsak az életben – Kelemen János értelmezi/értékeli Tamási újabb műveit a *Kelet Népe* hasábjain. A mese és a valóság szálaiból drámát szövő író *Magyari rózsafa* című regénye aligha illethető ma a „Tamási legegyszerűsebb munkája” jelzővel, a székely falu vergődésének a román uralom utolsó (?) esztendejében azonban reális magva van. Lírai játék a valósággal? De nem komolytalan játék – állapítja meg a szerző.⁴⁷ A *Babits Emlékkönyvet* előkészítő Illyés Gyulának 1941. augusztus 17-én elpanaszolja Tamási, hogy időszerűtlennek tartja Móricz írását a *Kelet Népe* legújabb számában. „Mi lehet a magyarázata annak – kérdezi teszi fel a kérdést –, hogy ma, amikor a szellemet minden oldalról fenyegetik, az írók

⁴⁵ Kántor: *I. m.* 160.

⁴⁶ Tasi József és társai (szerk.): *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője I–II*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1988.

⁴⁷ Vö.: Kelemen János: *Tamási Áron új könyvei. (Három játékl – Magyari rózsafa)*. Kelet Népe, 1941. június 15.

együttes védekezés helyett egymást gyengítik?”⁴⁸ Utolsó találkozásukat a *Móricz Zsigmond ébresztése* című 1945-ös emlékkönyvben örökítette meg.⁴⁹

2. Balogh Edgár

Miután a polgári-demokratikusnak hitt Csehszlovákiából 1935-ben kitiltották, Erdélyben vált a népfronti gondolat apostolává, az 1937-es Vásárhelyi Találkozó előkészítőjévé, a *Magyarország felfedezésére visszhangzó Erdély felfedezése* sorozat megálmodójává. Bizonyára a tíz évvel korábban kezdődött kapcsolatuknak nem kis köze van ahhoz, hogy a kolozsvári *Korunkban* nem mulasztotta el felhívni a fiatal szociográfusok figyelmét az „előtűk járó”, *A boldog embert* író Móricz Zsigmondra.⁵⁰ Alighogy Móricz átveszi a *Kelet Népe* szerkesztését, Balogh Edgártól kér és kap cikket az erdélyi magyarság helyzetéről. Aki erdővidéki (vargyasi) felesége révén akkor kezdi megismerni a székelységet. Cikkében a székel kirajzások útvonalát követve mutatja be a tömbmagyarság és a szórványok viszonyát. A magyar álomvilág káprázata helyett a magyar népvilág valóságát. „Most látjuk – ekképp összegezi felismeréseit –, hogy itt a kevesebb mennyivel több. A mi Adah Kaleh szigetünk nem is olyan kicsiny. Erdélyen másokkal osztozunk, de kisebbségi voltunkban is vagyunk annyian, mint nem egy államalkotó európai nemzet. Történelmet vállalhatunk tehát. Helyzetünk józan számbavételével és szociális felelősségünk tudatában meg is valósíthatjuk talán egyetemes magyarságunk s az egész román nemzet között a Duna-völgyi egyenlőség, béke és egyetértés hidját.”⁵¹

Alighanem az is a felvidéki közös élményeknek tudható be, hogy a *Kelet Népet* szerkesztő Móricz a második bécsi döntés után az erdélyiek közül elsőként Balogh Edgárral keresi a kapcsolatot. „Téged akarlak megnyerni, hogy foglalkozz a *Kelet Népe* erdélyi propagandájával – írta 1940. november 15-én. – Ez kétirányú. Egyik az írók szervezése, a másik a közönség beszerzése.”⁵² Kalotaszentkirályon jutottak e sorok Balogh Edgár kezébe, aki öt nappal később írt válaszelevele tanúság szerint abban reménykedett, hogy a *Kelet Népe* segítségével újból életre lehet kelteni a Vásárhelyi Találkozó szellemét. Azt tervezi, hogy Kolozsváron felveszi a kapcsolatot Mikó Imrével, Asztalos Istvánnal, Nagy Istvánnal, Kiss Jenővel, Szenczei Lászlóval, Szabédi Lászlóval, Szemlér Ferencsel, Böződi Györggyel. És leginkább a Vásárhelyi Találkozó egykori elnökével, Tamási Áronnal.⁵³

Postafordultával arról értesül Balogh Edgár, hogy Móricz várja Asztalos, Nagy István, Kiss Jenő, Szenczei, Böződi írásait. A következő – karácsonyi – Móricz-levél már a beérkezett kéziratokat minősíti (*kitűnő* jelzővel), majd azt jelzi, hogy az erdélyi etnikai kapcsolatokról (vegyes házasságokról) kért cikket Molter Károlytól, és arra is szeretne valakitől

⁴⁸ Tamási Áron – Illyés Gyulának. In: T. A.: *Ölelő szeretettel*. 182–183.

⁴⁹ Lásd: Tamási Áron: *A nagy csevegő*. In: Kántor Lajos (szerk.): *Móricz Zsigmond közöttünk*. 138–141.

⁵⁰ Balogh Edgár: *A társadalomrajztól a társadalmi vallomásig*. *Korunk*, 1937. 3. In: B. E.: *Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 166–210.

⁵¹ Uő.: *Erdélyi magyarok*. *Kelet Népe*, 1940. május 1. Kötetben in: *A Kelet Népe 1935–1942*. Kosuth Könyvkiadó, Bp., 1986. Lásd a 272. közleményt.

⁵² Móricz Zsigmond levele Balogh Edgárnak. [Budapest, 1940. nov. 15.]. In: Tasi József (szerk.): *Móricz Zsigmond, a Kelet Népe szerkesztője*. Levelek I. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1988. 186.

⁵³ Balogh Edgár levele Móricz Zsigmondnak. In: *I. m.* 188–189.

választ kapni: „hogya is van az, hogy Erdély annyira szegény?”⁵⁴ Bözödi György, Anghi Balázs, Veress Pál, Székely József, Balogh Edgár cikkét az 1941. évi március elsejei számban hozta a *Kelet Népe*.

Az erdélyi Móricz-kultusz ápolásában nem kis érdeme van Balogh Edgárnak. Előszót írt a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című regényének bukaresti kiadásához (1960), 1962-ben bevezető tanulmánnyal látta el a *Kenyéren és vízen* címmel megjelent publicisztikai gyűjteményét, folyamatosan számon tartotta a Móricz-kutatások eredményeit, szívesen kutatta: mi a publicisztika szerepe Móricz Zsigmond életművében? „Ami a riportban még csak nyersanyag – hallottuk nemegyszer egyetemi előadásain is –, az a publicisztikai alkotásban már tudományos megvilágítást, sokféle bekötést és logikai konklúziókat kap, tudatos politikai nyomatékot, ami lényegesen hozzájárul a művészi áttetelek kritikai realista hiteléhez. Ezért fontos számunkra Móricz publicisztikai írásainak egységes értelmezése: a közügyi cikkek és tanulmányok kiemelésével és az egész móriczi műre vonatkoztatásával még élesebben domborodik ki Móricz szépirodalmi alkotásainak maradandó értéke. Közírásában manifesztálódik Móricz művészetének tudatossága...”⁵⁵

3–4. A Jancsó fivérek

Amikor Móricz 1926 decemberében Kolozsváron járt, hogy Bethlen Gábor koráról a helyszínen behatóbban tájékozódjék, a Monostori úton felkereste Kelemen Lajost. Móricz szállása a Jancsó és a Mikó család lakhelyével átellenben, az irodalmi szalonjáról is nevezetes Óvári Elemér ügyvédnél volt, akivel már debreceni joghallgató korában barátságot kötött. Minthogy a háromszéki eredetű Jancsó és a bölöni származású Mikó család rokonságban állt, a neves levéltáros-történész pedig Mikó lányt vett feleségül, Kelemen Lajos is jó ideig a Monostori út 16. szám alatt lakott. Az 1941-es könyvnapok alkalmával Móricz már a Központi Szálló lakója volt, Kelemen Lajos is rég elköltözött a Monostori útról, ám mégis özv. Jancsó Ödönné otthonában adtak egymásnak találkát.

A mindig körültekintő óvatossággal fogalmazó Szabó T. Attila 1969-ben ezt jegyezte fel az 1926. december 8-i találkozásról: „magáról a beszélgetésről közelebbit nem tudunk”.⁵⁶ De tudunk, Sas Péternek köszönhetően, aki rábukkant Kelemen Lajos *Naplójára*, és a Móriczcal folytatott levelezését is feldolgozta.⁵⁷

Bár mindkét Jancsó fiú előtt nagy becsben állt Móricz személyisége, feltűnő lehet, hogy egyikük sem tesz említést erről a látogatásról. Nem is tehettek. Hiszen Jancsó Béla az időben a Szegedi Tudományegyetem hallgatója volt, Elemér pedig az Eötvös Kollégium lakója. Ami pedig Jancsó Béla személyes kapcsolatát illeti, egyelőre csak Debreczeni László vallomására hivatkozhatunk: „Az viszont bizonyos, hogy 1941-ben, amikor az író Kele-

⁵⁴ Móricz Zsigmond levele Balogh Edgárnak. In: *I. m.* 205–206.

⁵⁵ Balogh Edgár: *Móricz Zsigmond útján*. In: B. E.: *Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 166–210.

⁵⁶ Szabó T. Attila: *Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai*. In: Sz. T. A.: *Nyelv és irodalom*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

⁵⁷ Vö.: Sas Péter: *Kelemen Lajos szerepe Móricz Zsigmond Erdély-trilógiájának történelmi hitelességében*. Irodalomtörténeti Közlemények, 2005. 2. 179–187. Lásd még: Sas Péter: *Kelemen Lajos és Móricz Zsigmond találkozója a levelek tükrében*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1997. 2. sz. 185–189.

men Lajost felkereste, találkozásaik színhelye özvegy Jancsó Ödönné lakása volt; így Jancsó Bélának is több alkalma nyílt a személyes találkozásra.”⁵⁸

Jancsó Elemérről tudjuk, hogy bejáratos volt a *Nyugathoz*, többször is ült Móricz kávéházi asztalánál. A harmincas évek elején a kolozsvári Református Kollégium tanáraként több előadást is tartott Móriczról, az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain gyakorta megidézte gondolatait, az *Erdélyi Irodalmi Szemlében* ismertette Juhász Géza *Móricz-könyvét*,⁵⁹ az *Ifjú Erdélybeli irodalmi arcképsorozatában* megrajzolja Móricz portréját,⁶⁰ az *Erdélyi Szemle* „Élő Erdély” sorozatában terjedelmes tanulmányt adott közre Móricz és az új magyar irodalom viszonyáról,⁶¹ 1939-ben pedig a *Hitel* hasábjain a hatvanéves Móricz Zsigmondról írt.⁶²

Ennek kapcsán azt kell kiemelnünk, hogy az ötvenéves Móriczot még megünnepelték, a hatvanéves író jubileuma a „hivatalosságok” részéről Magyarországon azonban elmaradt. Pedig a második világháború előszele is sürgetővé tette a nemzeti önvizsgálatot, a kelet- és közép-európai összefogás szükségességének tudatosítását. Erdélyben a Jancsó fivérek nem feledkeztek meg Ady, Móricz, Szabó Dezső, Bartók és Kodály művészet- és eszmetörténeti jelentőségéről.⁶³ Az *Erdélyi Fiatalok* spirítusz rektora abból a felismerésből indult ki, hogy az Ady-, Móricz- és Szabó Dezső-évfordulók kiváló alkalmat kínálnak az „új magyar szellem szintézisére”, mintha „összefoglalására akarnák figyelmeztetni a magyarságot”. Móriczcal kapcsolatosan azt emeli ki, hogy „mint az első falukutató”, aki a lélek ősi kifejezési eszközeit kereste, „inkább Bartókkal és Kodállal képezhet triászot. Amint ők a zenében, úgy Móricz az irodalomban a magyar néplélek mélységeit ábrázolta...” Aki őt olvassa – folytatja érvelését –, a magyar társadalom minden rétegződésébe bepillantást nyer. Az „a legtöbb Móricz művészetében” – emeli ki az író szellemtörténeti jelentőségét Jancsó Béla –, hogy a történészek szerint tökéletes történeti tudással, a műtípusok szerint tökéletes művészettel „az ellentéteket közös munkába fogó léleknek adott halhatatlan kifejezést”.⁶⁴

Ma már kevesen tudják, hogy Jancsó Béla egyik legszebb esszéjét Móricz Zsigmondról írta. Immár csak nekrológiaként jelenhetett meg a *Pásztortűzben*. Ennek az írásnak kb. az egyhetede került újraközlésre Jancsó egyetlen és posztumusz Kriterion-kötetében. A cenzúra-viszonyok voltak olyanok 1973-ban Romániában (is), hogy Móricz és Jancsó érdekében Mikó – jöllehet Jancsó unokaöccse volt – semmit sem tehetett. „Ahonnan Kodály a *Psalmus Hungaricus* döbbenetét hozta el, Móricz Zsigmond az *Erdély* összefoglaló cím alá foglalt trilógiát (*Tündérveter, Nagy fejedelem, A nap árnyéka*) teremtette elő” – ilyen passzusok maradtak ki a kötetből. – „A *Tündérveterben* Móricz összes képességei összesűrűsödnek, hogy a legnagyobbat teremtsék. Páratlan gyűjtőszorgalma a korszak adatainak hihetetlen mennyiségét hozta össze. Adathűségéről, lelkiismeretességéről, tájéko-

⁵⁸ I. m.: 52.

⁵⁹ Jancsó Elemér: *Juhász Géza: Móricz Zsigmond*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. VI. 1–2.

⁶⁰ Uő.: *Móricz Zsigmond*. Ifjú Erdély, 1930. 8. 7.

⁶¹ Uő.: *Móricz Zsigmond és az új magyar irodalom*. Különnyomat. Erdélyi Szemle kiadása, Cluj, 1936. p. 19. Élő Erdély sorozat.

⁶² Uő.: *A hatvanéves Móricz Zsigmond és Szabó Dezső*. *Hitel*, 1939. IV. 4.

⁶³ Cseke Péter: *Vigyázó torony*. 56.

⁶⁴ [Jancsó Béla]: *Móricz Zsigmond*. Erdélyi Fiatalok, 1939. 3–4. 31–32.

zottságáról és történelmi ítélőképességéről Kelemen Lajos a legnagyobb elismeréssel beszél.” Az írásból egyértelműen kiderül, hogy a 1929 nemzedéke előbb a kritikai-, majd az építő nemzetszemléletet sajátította el Móricztól.⁶⁵ Bizonyosság rá László Dezső kisebbségi életbölcselete.

5. Bözödi György

„Igaz eszményképe az a Móricz Zsigmond volt, aki a megoldatlan társadalmi kérdések, nemzeti sorsproblémák iránti figyelmet mindenkor elsődleges írói erénynek tekintette – hangsúlyozta a *Földre írt történelem* című Bözödi-kötetet gondozó Nagy Pál irodalomtörténész 1998-ban. – Nem véletlenül került szoros kapcsolatba a *Kelet Népe*t szerkesztő Móriczcal, aki őt kitérítő szeretettel fogadta munkatársai – fegyvertársai – közé.”⁶⁶ Amiként azt a *Kelet Népe*ben megjelent Bözödi-cikkek (*A székelyföldi szegénység, Az erdélyi szövetkezetek, stb.*) is tanúsítják.⁶⁷ Székelyföldi országjárása idején – 1941 pünkösdjének nagyhetén – Móricz kalauza és útjának megörökítője volt.⁶⁸ Termékeny nyár ez Bözödi számára is. Befejezte új regényét, kötetnyi székely népmesét gyűjtött – számolt be mesterének október 12-én. Aki három nap múltán a *Kelet Népe* „Szerkesztői asztalá”-ról küldi a választ: „Örömmel olvasom, mi mindent írtál a nyáron. Meséskönyvednek külön örülök. Küldj belőle: az írás csak akkor hat, ha állandó. S minden, ami benned van. A gejszír folyton buzog, a tó csak [akkor], ha követ dobnak bele.”⁶⁹ Bözödi akkor még azt reméli, hogy az ő „kedves Zsiga bátyja” hamarosan visszatér a Székelyföldre, ahogy megígérte. Erre azonban már nem kerülhetett sor.

IV.

A *Kelet Népe* ugyane számában ifj. Ó. E.-nek is üzen Kolozsvárra. Az Ó. E. szignó nyilván Óvári Elemérre, az egykori debreceni joghallgató társra utal, az ifj. Ó. E. pedig nem lehet más, mint az akkor 34 éves Óvári Zoltán orvos, Óvári Elemér fia. Legalábbis ezt a feltételezést erősíti meg e tanulmány szerzőjéhez írt levelében Sas Péter, aki behatóan foglalkozott az Óvári család történetével. Eszerint nem az ügyvéd-apához, hanem annak orvosfiához szoltak e sorok:

„Kedves Elemér, most kezdek felébredni abból a mély letargiából, mely fél éven át megbénított. Orvos vagy, de neked sem mertem beszélni róla, hogy egész erdélyi utam alatt valósággal alvajáró voltam. Oly különös érzésem van, ha visszagondolok erre az útra, mintha idegen atmoszférában jártam volna: vagy álomban. Álomlátás. Kénytelen voltam abbahagyni az írást, mert amit nem a helyszínen írtam meg – pl. Bözödön, ahol az ablakom alatt éppen rönköt fűrészeltek a gyönyörű nyári hajnalokon, én pedig magammal vitt írógépet pergettem, s ott írtam meg, ami a *Kelet Népe*ben megjelent –, szóval amit ott

⁶⁵ Jancsó Béla: *Móricz Zsigmond*. Páztortú, 1942. 10. 417–422.

⁶⁶ Nagy Pál: „Megírni mindent...” In: Bözödi György: *Földre írt történelem*. Válogatott írások. Pallas – Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 267–274.

⁶⁷ Lásd: Bözödi György: *A székelyföldi szegénység*, *Kelet Népe*, 1941. március 1.; Uő.: *Az erdélyi szövetkezetek*. *Kelet Népe*, 1941. június 1.

⁶⁸ Vö.: Uő.: *Móricz Zsigmond a székelyek között*. In: B. Gy. I. m. 86–100.

⁶⁹ Móricz Zsigmond: *Szerkesztői asztal*. *Kelet Népe*, 1941. október 15.

meg nem írtam, az most már egészen elvesztette közvetlen erejét, s csak mint álomlátásról tudnék róla beszélni. Most már jobban vagyok. A betegség lassan és alattomosan gyűlt fel, az idegkimerültség, ellenben a felébredés olyan volt, mint mikor jön a szél, és elsodorja a ködöt. Szolnokon történt, szeptember 3-án. Egyszerre csak kinyitottam a szememet, le- néztem a szép Tisza-partra, s azt mondtam nagy meglepetéssel: felébredtem! Milyen jó! S milyen szép a reggel! Estére pedig moziba mentem, természetesen Jolánkával, éppen úgy, mint Kolozsváron. Mindenkit melegen üdvözlök, nincs többé semmi baj: az egész emberiségnek kívánom, hogy ugyanígy gyógyuljon ki a letargiából. Jó reggelt.”

Bözödi is érzekelte az író kimerültségét. Jó két évtized múltán ezt jegyezte fel erről az „alvajárásról”: „A nagy lendület mögött [...] tagadhatatlanul fáradt, törődött ember állott. Fáradt és beteges, aki éppen a nagy munkarohammal tiltakozik a test jelentkező gyöngesége ellen, a fenyegető elmúlás ellen. Később maga is bevallotta leveleiben, hogy betegsége talán éppen itt, Erdélyben kezdődött, a sokszor legyőzhetetlennek bizonyuló fáradtsággal és az ezzel járó nagy alvásokkal. Tréfásan írta egyik levelében, hazatérte után, hogy Debrecenben egy hónapig aludt, és ettől teljesen helyrejött – valójában pedig az alatt a hónap alatt megírt egy kötetnyi cikket és tanulmányt.”⁷⁰

„Zsiga bátyám könyve – cikkeinek gyűjteménye – mikor jelenik meg a székelyföldi, illetve erdélyi útjáról?” Híre kelt ugyanis, hogy könyv alakban dolgozza fel székelyföldi élményeit. Bözödi 1941. október 12-i kérdésére azonban nem érkezett válasz. Ha volt is ilyen terve Móricznak, már nem tudta megvalósítani.

Előbb Rózsa Sándort akarta elkísérni Szamosújvárra.

⁷⁰ Bözödi György: *Móricz Zsigmond, az öregember*. In: B. Gy: *Földre írt történelem*. 101–107.